

SERAHSÎ'NİN *EL-MEBSÛT*'UNDA FIKİH KÂİDELERİ

Dr. Anar GURBANOV*

Özet: İslâm dini diğer dinlerden farklı olarak bir hukuk anlayışı ortaya koymuş ve zamanla, özellikle de müctehid imamlar döneminde bir hukuk sistemi olarak geliştirilmiş ve zirve noktasına ulaşmıştır. İslâm hukukundaki kavâid anlayışının dayanağı ilk önce Kitâb'ın vazettiği genel nitelikli hükümler ve Sünnet'in cevâmîü'l-kelîm özelliğidir. Dolayısıyla bu kültürde yetişen fakihlerin söz konusu kaynaklarda geçen nasların istikrâsı ile, yeni çıkan meseleleri çözüme kavuşturmada sahâbenin tutumu ve onlardan aktarılan veciz ifadeler, müctehid imamların fikhî düşünceleri, onların ictihâdları, usûl-i fikh ilkeleri, mantık kuralları, dil kuralları aracılığıyla ve bunların tümevarım yoluyla tetkik edilmesi sonucunda tespit ettikleri kurallar kavâid ilmi olarak ortaya çıkmıştır. Farklı mezhep fikhîçileri fikhî görüşlerini ve ictihadlarını ortaya koyarken kavâidden yararlanmışlardır. Serahsî de el-Mebsût isimli eserinde fikhî görüşleri açıklarken, özellikle de Hanefî mezhebinin görüşlerini tahlil ederken fûrû' kâidelerinden istifade etmiştir. Bu makalede genel girişten sonra birinci kısmında kavâid kavramının kavramsal tahlili yapılmış ve kavâidin İslam hukukundaki yeri açıklanmış; ikinci kısmında ise, Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli eserinde geçen en temel küllî kâidelerle ilgili "ibâdât, muâmelât ve ukûbât" başlıkları altında genel bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fûrû' kâideleri, Serahsî, el-Mebsût.

The Legal Maxims in Sarakhsi's al-Mabsut

Abstract: The Islamic religion has revealed a sense of law is different from other ones and in time, especially in the era of mujtahids developed as a legal system and reached the peak point. The basis of the (legal maxims) concept in Islamic law is firstly the general qualified provisions which preached of the Koran and the feature of the cavâmiu'l-kalim of Sunnah. Therefore the attitudes of the mujtahids who grow up in this culture, with the induction of the holy themes (nas) in the sources, the attitude of companion of prophet (sahaba) in solving the new emerging issues and terse expressions conveyed from them, the mujtahids' thoughts, methodical maxims, logic rules, through language rules and the rules they have established as a result of their inductive investigation have emerged as legal maxims (kavâid) science. Learned scholars of different schools of Islamic law, have used the legal maxims in their legal opinions, rulings, and judicial interpretations. In his work al-Mabsut, Sarakhsi also has made use of the legal maxims in his analyses of the different opinions among the jurists and the views of the Hanafî School of law. In this article in the first part initially by conceptual analysis of the term legal maxims (kavâid) was analyzed and it has been given brief information its place in Islamic law. And the second part contains general information about the basic rules of the legal maxims used by Sarakhsi in his work "al-Mabsut" entitled "ibadat, muamalat and ukubat".

Keywords: The legal maxims, Sarakhsi, al-Mabsut.

* Bakü İslam Üniversitesi Zagatala Şubesi İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, akurban78@hotmail.com

GİRİŞ

Hukukun hemen her alanında uygulanabilen ve hukukun temel ilkelerini yansıtan genel hukuk kuralları olan küllî kâideler ve alanı bunlar kadar geniş olmayan dâbıtlar her bir hukuk sisteminde bulunmaktadır. Hukuki istikrarın ve adaletin sağlanabilmesi herkes için geçerli kuralların oluşuna ve bunların düzgün bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Sosyal bir varlık olan insanın hayatın hemen hemen her alanına ilişkin kurallar koyma sürecinin ilk insan Hz. Adem'den başlayıp günümüze kadar ulaştığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu süreç zarfında her asırda, her dönemde birtakım temel ilkeler kabul görüp korunmuş ve tedricen genellik özelliğini kazanmıştır. Söz konusu kurallar zamanla genişledikten ve mükemmel hale geldikten sonra “müsellemât” olarak isimlendirilen temel hukuk kuralı haline gelmiştir.

İslâm dininin Kitâb ve Sünnet tarafından vazedilen hem evrensel hem de kendine özel temel hukuk kuralları vardır. Kur'an'ın veciz ifade yapısı ve Hz. Peygamber'in az sözle çok derin ve kapsamlı anlamlar içeren hadisleri (onun cevâmiü'l-kelim özelliği), İslâm hukukçularının düşüncelerini ve görüşlerini özlü bir şekilde dile getirmelerini sağlamıştır ve adeta ilham kaynağı olmuştur. Onlar bu iki kaynağı tümevarım yoluyla inceleme sonucunda fakihlerin ictihâd ederken başvurdukları küllî kâideler ortaya koymuşlardır. İctihâd faaliyetini sürdüren fakihlerin, temel kaynaklara bağlı bir yorum tarzı ortaya koymaya çalışmalarının yanında vardıkları sonuçların teâruzdan uzak olmasına verdikleri önem, kurallara bağlı ve uyumlu bir ictihâd sistemi oluşturmaları ile sonuçlanmıştır. Bu da her müctehidin belirli bir sistem çerçevesinde ilkelere bağlı kalmasını ve esas aldığı kâideler çerçevesinde bir yorum tarzı ortaya koyup bunu zamanla geliştirmesi ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple değişik ekollere mensup olan fakihlerin fûrû' meselelerine getirdikleri yorumlar farklı olmasına rağmen hepsi kendi içinde tutarlı olan genel kâidelere dayanmaktadır. İslâm hukukçularının fûrû' meselelerini açıklarken, diğer mezheplerin görüşlerini tenkit ederken ve mezhep içi tartışmalarda kâideler ile istidlâlde bulunmaları, fikhî kâidelerin İslâm hukukundaki önemini göstermektedir. Dolayısıyla bir mezhebi, yani genel ilkeler çerçevesinde oluşan bir hukuk sistemini anlamak, o mezhebin oluşturduğu temel ilkeleri anlamakla mümkündür.

İslam hukukçularının bağlı oldukları mezheplerin birikimini, müktesebatını ilkesel bir okumaya yönelmeleri sonucunda oluşan ve telif edilen kavâid ile ilgili eserler, fıkıh ilminin yazım türlerinden birini oluşturmaktadır. Söz konusu telifatın sahip olduğu dil, üslup ve yöntem gibi özellikler, İslam hukuk tarihinin erken dönemlerinde ortaya konan birikimin sonraki kuşaklar tarafından ne

tür bir çalışmaya tabi tutularak yoğrulup zenginleştirildiğine delalet etmektedir. Özellikle önceki nesillerin kavâid üzerine inşa ettikleri fikhî meseleleri titizlikle okuyarak bunların ardında yatan temel hukuk kurallarının tespit edilmesi, iddia edilenin aksine, fikhî bilginin her kuşağın katkıları ile daha da geliştirildiğini ortaya koymaktadır.

Kavâid literatürü ile beraber müstakil olarak ele alınan küllî kâideler, kaynaklarını, fıkıh eserlerinde ortaya konan muhakeme ve ilkesel düşünceden almaktadırlar. Mezhep birikiminin geriye dönük mütalaası neticesinde elde edilen bu temel ilkeler, sahip oldukları özellikler nedeniyle, mezheplerin genel karakterini yansıtırlar. Bu sebeple de, değişik mezheplerin kavâid ile ilgili eserleri, her ne kadar yöntem bakımından başka ekollerle benzerlikler gösterebilirler de ait oldukları fikhî düşünce sisteminin genel karakterini yansıtırlar.

Hanefî mezhebinin erken dönem fakihlerden biri olan ve Şemsüleimme lakabıyla tanınan Serahsî (ö. 483/1090)¹, mensubu bulunduğu mezhebin en önemli başvuru kaynaklarından biri olan otuz ciltlik *el-Mebsût* adlı eserini kütüphanesinden mahrumiyet gibi çok zor şartlar altında öğrencilerine dikte ederek kaleme almıştır. *el-Mebsût* Hanefî fikhinin günümüze gelmiş en önemli ve en geniş çaplı eserlerinden biridir. Bu sebeple onda mezhep imamlarına ait hükümler ve delilleri son derece önem taşımaktadır. Çünkü örneğin *Zâhiru'r-rivâye* eserlerinin kaleme alındığı dönemden itibaren Hanefî mezhebinin önde gelen şahsiyetlerinin fûrû' meselelerine ait görüşleri literatüre yansıdığı halde bu hükümlerin aklî ve naklî delillerinin olgunlaşması süreci üç asır boyunca devam etmiş ve en olgun halini hicrî beşinci asırda *el-Mebsût*'ta bulmuştur.

I. KAVÂİDİN KAVRAMSAL TAHLİLİ VE İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ

Bu başlık altında kavâid kavramının sözlük ve terim anlamları kısa bir şekilde ele alınacaktır. Aynı zamanda kâide kelimesinin terimleşme sürecinden daha önce hem usûl hem de fûrû' kâideleri için "asıl" kavramı kullanıldığından bu terim üzerinde de kısaca durulacaktır.

1 Serahsî'nin hayatı ve eserleri, özellikle de *el-Mebsût* eseriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hamidullah, "Serahsî", *DİA*, XXXVI, 544-547; Kaya, "el-Mebsût", *DİA*, XXVIII, 214-216; Yavuz, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*, s. 187-207; Şen, "Şemsüleimme es-Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eserinin Hacmi Üzerine", s. 23-41. Ayrıca Serahsî ile ilgili çeşitli çalışmalar için bkz. *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2013.

A. Sözlük Anlamı

Kâide kelimesinin çoğulu olan kavâid Arapça'da oturmak anlamında “ku‘ûd” masdarından türemiştir. “Kâ‘ide” kelimesi sözlükte “asıl, esas ve temel”² gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kur‘ân-ı Kerim’de bir yerde “temel”³ anlamına gelecek şekilde kâide kelimesi, bir yerde de “oturanlar/yaşlı kadınlar” anlamına gelecek şekilde kavâid⁴ kelimesi zikredilmiştir.

B. Terim Anlamı

Fikhî kâideler üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar ortaya koymaktadır ki erken dönemde kaleme alınan fıkıh eserlerinde pek çok fikhî kâideye yer verilmiş olmakla birlikte bu sözcüğün terim olarak tanımı yapılmamıştır. Çok önemli bazı fikhî kâideleri bir arada toplama amacıyla yazılmış ilk eserlerden sayılan Kerhî (ö. 340/952) ve Debûsî (ö. 430/1039) gibi fıkıh bilginlerinin kitaplarında “kâide” kelimesi yerine “asıl” terimi yer almış ve bununla da fikhî hüküm elde ederken gözetilen ilkeler ve dayandığı genel kurallar kastedilmiştir.⁵

“Asıl” kelimesi sözlükte “her bir şeyin en aşağısı, kökü, özü” anlamına gelmekte olup çoğulu “usûl”dür.⁶ Fıkıh Usûlü terkindeki “usûl” kelimesi, fıkıhın dayandığı “deliller”dir.⁷ Bir terim olarak ise “Şer‘î hükümlerin, tafsili delillerden çıkarılmasını mümkün kılan kâideleri ve icmâli delilleri öğreten bir ilim”dir.⁸ Ancak fıkıh eserlerindeki kullanımları dikkatle incelendiğinde “asıl” kavramının geniş anlamlara sahip olduğu görülür.⁹ Asıl kavramı bazen kâideyle eş anlamlı bir şekilde kullanılmış olmakla beraber, çoğunlukla küllî kâideyi de içine alacak şekilde delil, râcih, gâlip, zâhir, devam eden hüküm ve makis aleyh gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁰ Ancak bazı araştırmacılara göre “asıl” teriminin özellikle Fıkıh Usûlü alanındaki kurallar için kullanılması daha isabetlidir.¹¹ “Asıl” kelimesine

2 İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, III, 361.

3 Bkz. el-Bakara, 2/127; en-Nahl, 16/26.

4 Bkz. en-Nûr, 24/60; el-İsfehâni, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur‘ân*, s. 409-410.

5 Baktır, “Kâide”, *DİA*, XXIV, 205.

6 İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XI, 16.

7 Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 2.

8 Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 3; Zekiyyüddin Şa‘bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, s. 28; Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü*, s. 10.

9 “Asıl” kavramının fıkıh ilmindeki çeşitli anlamları için bkz. Özel, “Asıl”, *DİA*, III, 473.

10 Kızılkaya, *Hanefi Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 61.

11 Nacar, *Cessâs’in “el-Füsûl” Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*, s. 34. Sırf üsûl ilkesi olarak kullanımı için bkz. Cessâs, *el-Füsûl fi'l-usûl*, I, 168.

yüklenen bu anlam aslında onun sözlük anlamıyla da paralellik arz etmektedir. Şöyle ki “asıl” başka bir şeyin kendisine dayandığı ve kendisi üzerinde yükseldiği şey olduğu için, şer‘î hükümleri bilmek anlamına gelen fıkıhın usûlü de bu hükümlerin üzerine bina edildiği, kendisine dayandığı şeylerdir.¹²

“Asıl” kavramı mezhepler arası tartışmalarda fakihlerin kendi görüşlerinin ne kadar tutarlı kurallara sahip olduğu, mensup oldukları ekolün dayanaklarının ne kadar sağlam olduğunu karşı tarafın anlaması için kullanılan en önemli kavramlardan biri olmuştur. Bu sebeple de, fıkıh eserlerinde küllî kâide ve dâbitların “asıl” olarak ifade edilmesi ve ilk dönemde kaleme alınan fıkıh eserlerinin isimlerinin “el-asıl” veya “el-usûl” olması tesadüfi değildir.¹³ Örneğin Serahsî'nin *el-Mebsût* 'unda “aslu Ebî Hanîfe”¹⁴, “aslu Ebî Yûsuf”¹⁵, “aslu Muhammed”¹⁶ “aslu Ebî Hanîfe ve Ebî Yûsuf”¹⁷, “aslu Ebî Hanîfe ve Muhammed”¹⁸ ve “aslu Ebî Yûsuf ve Muhammed”¹⁹ gibi kullanımlara rastlanmaktadır. Nitekim yukarıda zikredilen ilk müstakil eserlerden olan Kerhî'nin risalesi, *Risâle fi'l-usûl* başlığını taşımakta ve her bir kâidenin başında “el-asıl” ifadesi bulunmaktadır.

Kâideyi de kuşatacak şekilde geniş bir kavram olan “asıl” kelimesi, zamanla yerini çerçevesi bakımından daha özel bir şekilde kullanılmaya başlanan “kâide” kelimesine bırakmıştır. Ancak burada hemen belirtelim ki, fûrû‘ eserlerinde “el-kâide” kavramı “el-asıl” kavramına göre daha az kullanılmış olmakla beraber, kavâid literatürüne göre daha erken döneme rastlar.²⁰

Kâide/kavâid kelimesi terim olarak son dönemlerde yaşamış fıkıhçılar tarafından çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Kavâid ile ilgili yapılan bu tariflere yaklaşıklık VII/XIII yüzyıldan itibaren yazılmış fıkıh eserlerinde yer verilmiştir.²¹ Kâide kelimesinin terim anlamıyla ilgili yapılan tanımların bazısında “külli” kaydına

12 “Asıl” kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, s. 61-66.

13 Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, s. 63-64.

14 Çeşitli örnekler için bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, II, 96, 133; III, 20, 48; IV, 53, 85; V, 126, 158; VI, 222; VII, 14, 138; VIII, 63, 78; X, 113; XII, 69, 106; XIII, 115; XIV, 62, 120; XV, 65; XVI, 116; XVII, 35; XIX, 55, 159; XXII, 37; XXIII, 21; XXV, 97; XXVI, 77; XXVII, 151; XXVIII, 165; XXIX, 106; XXX, 130.

15 Serahsî, *el-Mebsût*, III, 49; IV, 127; V, 163; VIII, 184; XII, 44; XVIII, 138.

16 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 53; II, 128; III, 46; VI, 93; XI, 75; XIV, 120; XXI, 185;

17 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 128; XIV, 154; XV, 95; XVII, 178; XXII, 7; XXX, 239.

18 Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 199; XXVI, 9

19 Serahsî, *el-Mebsût*, III, 182; IV, 37; VIII, 181; XIV, 64.

20 “Kâide” kelimesinin bir “asıl” kelimesi gibi kullanışı için bkz. Serahsî, *Mebsût*, VII, 9.

21 Yıldırım, *İlk Hanefî Literatüründe Fıkıh Kaide ve Dabitları: Zâhiru'r-Rivâye Örneği*, s. 28.

bazılarında da “ağlebî” kaydına yer verilmiştir.²² Aşağıda kâide ile ilgili yapılmış tanımlar dönemlerine göre sırasıyla verilmiştir.

Tâcuddîn b. Sübkî (ö. 771/1369) kâideyi, “Kendisi ile cüz’iyyâtının hükümleri anlaşılın, cüz’iyyâtının çoğunluğunun kendisine uygun olduğu küllî emir” şeklinde²³, Taftâzânî (ö. 792/1390) “Kâide cüz’iyyâtı ile örtüşen ve kendisinden cüzî hükümlerin çıkarılabildiği küllî hüküm” şeklinde²⁴, Cürcânî (ö. 816/1413) ise kâideyi “Cüz’iyyâtının tamamına uygun olan küllî kazıyye” şeklinde²⁵ tanımlamışlardır. İbn Nüceym’in (ö. 970/1683) *el-Eşbâh ve’n-nazâir* adlı eserini şerh eden Hanefî fıkıhçısı Hamevî (ö. 1098/1687) ise fikhî kâidelerin küllî değil, ağlebî olduğunu vurgulayarak şöyle tanımlamıştır: “Fıkıhçılara göre kâide, cüz’iyyâtının hükümlerinin kendisinden çıkarılabildiği ve cüz’iyyâtının çoğuluğuna uygunluk arzeden ekseri hükümdür, küllî hüküm değildir.”²⁶ Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi (ö. 1355/1936) fakihlerin ıstılahında kâidenin şu anlama geldiğini kaydeder: “Cüz’iyyâtın ahkâmını bilinmek için o cüz’iyyâtın küllîsine ya ekserisine muntabık ve muvafık olan hükm-i küllî yada ekseridir.”²⁷ İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) da *İlm-i Hilâf* adlı eserinde Ali Haydar Efendinin tarifine benzer bir tarif vermiştir.²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen’in (ö. 1971) tarifi ise şöyledir: “Kavâid-i fikhıyyeden her biri pek ihatalı birer esas olup başka kâidelerin çerçevesine dâhil bulunmadığı cihetle küllî vasfını haizdir.”²⁹ Bu tarifte Bilmen kâidenin hem çerçevesinin geniş hem de bağımsız olmak üzere iki önemli özelliğine dikkat çekmiştir.

Bütün bu tanımlardan sonra karşılaştırma maksadıyla modern bilginlerden kavâid ile ilgili çalışmalar yapmış İslâm hukukçularının yaptıkları tarifleri vermek faydalı olacaktır. Son dönem İslâm hukukçusu Ahmed ez-Zerkâ (ö. 1357/1938) fikhî kâideyi kısaca şöyle tanımlar: “Mevzuuna giren hadiseler hakkında, genel teşriî hükümler içeren, düsturî ve özlü ifadelerden oluşan küllî fikhî asıllardır.”³⁰ Kavâid-i küllîye konusunda müstakil bir çalışması olan Ali Ahmed en-Nedvî

22 Gazzî, *Mevsûatu'l-kavâidi'l-fikhıyye*, I, 20.

23 İbn Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-nazâir*, I, 11.

24 Taftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*, I, 52. Daha geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, I, 10; Sedlân, *el-Kavâidu'l-fikhıyyetu'l-kubrâ*, s. 12-13.

25 Cürcânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, s. 171.

26 Hamevî, *Ğamzu uyûni'l-basâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nazâir*, I, 51. Daha geniş bilgi için bkz. Cezâiri, *el-Kavâidu'l-fikhıyyetu'l-mustahracetu min kitâbi'l'âmîl-muvakkîin*, s. 162.

27 Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, I, 27.

28 Bkz. İzmirli, *İlm-i hilâf*, s. 186.

29 Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fikhıyye Kamusu*, I, 254.

30 Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhıyyu'l-âmm*, II, 947.

kâide ile ilgili iki tanım vermektedir. Birinci tanım şöyledir: “Altına giren meselelerin hükümlerinin kendisi ile bilindiği, ağılebî bir kaziyyede ifade edilen şer‘î hükümdür.” İkinci tanım ise şöyledir: “Mevzuu altına giren kaziyyelerde, fıkıhın çeşitli bablarına ait genel teşriî hükümler içeren küllî fikhî asıldır.”³¹ Şelebî ise istinbât kâideleri ve küllî kâideler olmak üzere iki çeşit kâideden bahsettikten sonra küllî kâideyi şöyle tanımlamaktadır: “Mevzuu altına giren hadiselerde genel teşriî hükümler içeren, veciz ifadelerle ifade edilen küllî asıllar ve prensiplerdir.”³²

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı gibi fikhî kâideler ibadetler de dahil olmak üzere hukukun genel ve özel bütün alanlarını içeren konularla ilgili olup küllî değil, ağılebî, yani çoğunlukla geçerli olan hukukun genel ilkeleri mahiyetinde olan prensiplerden ibarettir. Dolayısıyla onun en temel özelliği ağılebîlik vasfını taşımasıdır. Ancak söz konusu bu ağılebîlik özelliği fikhî kâidelerin istisnalarının bulunmasını gerektirmekle birlikte onun kuşatıcılığına ve külliliğine hâle getirmez. Söz konusu tahsîs ve takyîd, yine başka bir kâide veya kâideler sebebiyle olduğu için genel anlamda kavâidin külliliği devam eder. Dolayısıyla bir kâideden istisna edilen bir kâide veya hüküm, başka bir kâidenin altına girmesi sebebiyle netice itibarıyla genel bir kurala raci olur ve bu sebeple de istisnaların varlığı bir çelişki ifade etmez.

Kâidenin fıkıhın değişik bölümlerine ait meseleleri kuşatması, onu dâbit ve hükümden ayırmaktadır. Çünkü dâbit, fıkıhın tek bir bâbına hâkim olan temel kural iken; kâide bütün bölümlerine veya birkaç bölüme uygulanabilecek bir yapıya sahiptir. Hükümün ise dâbitten daha özel olması ve ilgili olduğu konudaki fertleri kuşatması sebebiyle kâide olarak kabul edilmemesi daha önceliklidir.³³

Tanımlarda geçen kâidenin en temel özelliği olan ağılebîlik vasfından başka diğer özellikleri özetle şöyledir: a) kâide veciz bir ifade yapısına sahiptir; b) kâide kuşatıcı bir yapıya sahip olmakla birlikte onun soyut olması da temel özelliklerinden biridir; c) kâide istikrâ sonucu elde edilir; d) kâide bir kaziyye formunda olur.³⁴

31 Nedvî, *el-Kavâidu'l-fikhiyyetu mefhûmuhâ, neşetuhâ, tatavvuruhâ, dirâsetu müellefâtihâ, edilletuhâ, mehemmetuhâ, tatbikâtuhâ*, s. 43-45.

32 Şelebî, *el-Medhal fi'l-fikhi'l-İslâmî ta'rifuhû ve târihuhû ve mezâhibuhû nazariyyetu'l-mulkiyyeti ve'l-akd*, s. 324.

33 “Kâide” kavramının örnekleriyle değerlendirmesi için bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 54-61.

34 “Kâide” kavramının temel özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 297-313.

C. Kavâid İlminin Ortaya Çıkışı Ve Tarihsel Gelişimi

İslâm hukukunun genel ilkeleri anlamına gelen kavâid anlayışı tedricen gelişme kaydetmiştir. İlk dönemlerde meseleci metotla yazılan fıkıh eserleri daha sonra doktrin özelliğini kazanmış ve mezheplerin kökleşmesinin ardından da genel anlayış ve prensipleri kuşatan literatür meydana getirilmiştir. IV/X. yüzyıldan itibaren hem sayı hem de kalite açısından kavâid literatürü İslâm hukukçularının bilim hayatlarında kendi yerini almıştır.³⁵

İslâm hukukçuları genel ilkeleri ortaya koyarken ilk önce naslardan (Kur'an ve Sünnet) yararlanmışlardır. Yani, hukuki prensiplerin mesnedini ilk önce genel kural özelliği olan âyet ve hadisler oluşturur. Fikhî kâidelerin ilk şekilleri Hz. Peygamber dönemiyle müctehid imamlar dönemi arasında oluşturulmuştur. Esasen Kur'an-ı Kerim'in genel prensip özelliğini taşıyan âyetleri hukukun genel ilkeleri için altyapı oluşturmuştur. Şöyle ki "...Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar..."³⁶ "...Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez..."³⁷ ve "...İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşım, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın..."³⁸ gibi âyetler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Ayrıca örneğin Bakara sûresinin 185.³⁹ ve Nisâ sûresinin 28.⁴⁰ âyetlerinin delâletlerinden en meşhur fikhî kâidelerden sayılan "Meşakkat kolaylığı celbeder"⁴¹ ilkesi çıkarılmıştır.

Hz. Peygamber'in cevâmîü'l-kelim özelliğine sahip olması⁴² ve çoğu hadislerin bu çerçevede olması hukuki ilkeler için ilham kaynağı olmuştur. Örneğin niyetle ilgili hadisin⁴³ delâletinden çıkarılan "Bir işten maksad neyse hüküm de ona göredir"⁴⁴ kuralını burada zikretmek mümkündür. Ayrıca "Zarar ve zarara zararlarla karşılık vermek yoktur,"⁴⁵ "Delil davacıya, yemin ise davalıya aittir,"⁴⁶ "Müslümanlar kendi şartlarına bağlıdırlar"⁴⁷ gibi hadisler İslâm hukukunda doğrudan küllî kâideler olarak kullanılırlar.

35 Yaman, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' Ya Da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", *Marife*, 2001/1 s. 52.

36 el-Bakara 2/286.

37 el-Enâm 6/164.

38 el-Mâide 5/2.

39 "...Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez..."

40 "...Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır..."

41 Bu ilkenin açıklaması için bak. Mahmud Hamza, *el-Ferâidü'l-behiyye fi'l-kavâidi ve'l-fevâidi'l-fikhiyye*, s. 14.

42 Buhârî, "İ'tisâm", 1; Müslim, "Mesâcid", 5-8.

43 Hadisin metni için bkz. Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1; Müslim, "İmâre", 155; Ebû Dâvûd, "Talâk", 11.

44 Bu genel kuralın açıklaması için bkz. Zerkâ, *Şerhü'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 47-53.

45 Mâlik, *Muvatta'*, "Mükâteb", 13.

46 Buhârî, "Rehin", 6; Tirmizî, "Ahkâm", 12; İbn Mâce, "Ahkâm", 7.

47 Ebû Dâvûd, "Akdiye", 12.

Sonuç olarak erken dönemden başlayarak İslâm hukukçuları Kitâb ve Sünnet metinlerini araştırarak benzer hükümler arasındaki ortak illetleri ve hükümlerin konulmasındaki ana gayeleri, istikrâ metoduyla ortaya koymaları sonucunda vezir şekilde ifade etmeleri, kuralların ilk örneklerini meydana getirmiştir.⁴⁸ Yine usûl, dil ve mantık kurallarından yararlanarak hükümleri bir araya toplayan fıkıh kurallarını ortaya koymuşlardır.⁴⁹

Hız. Ömer tarafından Basra valisi ve kadısı olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderilen bir mektupta bazı önemli fikhî kurallar zikredilmiştir. İslâm hukuk tarihi açısından önemli olan bu mektupta zikredilen kurallardan bazıları aynı zamanda hadislerdir. Örneğin “*Delil davacıya, yemin ise davalıya aittir*”⁵⁰; “*Helâli haram eden veya haramı helâl eden sulh dışında müslümanlar arasında sulh geçerlidir*”⁵¹; “*Şartlar yerine getirildiğinde haklar kesinleşir*”⁵² gibi genel nitelikli hadisleri burada zikretmek mümkündür.

Müctehid imamlardan rivâyet edilen ve genel kural özelliğine sahip olan ifadeler aslında genel kural düşüncesinin onların zihninde var olduğunu göstermektedir. Örneğin İbn Kâsım'ın (ö. 191/806) İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) rivâyet ettiği “*Elbiseyi pisletmeyen şey, suyu da necis yapmaz*”⁵³ kuralı bunun bariz örneğidir. Aynı zamanda İmam Mâlik'in *Muvatta'* isimli eserinin çeşitli bölümlerinde buna benzer ifadeleri görmek mümkündür.⁵⁴

Hanefî müctehidlerin en ünlülerinden birisi olan Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) vergi hukukuyla ilgili yazdığı *Kitâbu'l-Harâc* isimli eserinde çok sayıda kural bulunmaktadır. Örneğin “*(Uluslararası ilişkilerde,) müslümanlar açısından en faydalı, İslami açıdan da en ihtiyatlı seçenek asıldır*”⁵⁵ Aynı zamanda Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805) *el-Asl (Kitâbu'l-Mebsût)* isimli kitabında çok sayıda kâide ve dâbıta yer vermiştir. Örneğin “*Evlilikte teharrî câiz değildir*”⁵⁶ gibi.

48 Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I, 254.

49 Yaman, “Fıkıh Kâideleri”, *Marife*, s. 52.

50 Buhârî, “Rehin”, 6; Tirmizî, “Ahkâm”, 12; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

51 Dârekutnî, *Sünen*, Beyrut 2003/1424, V, 369.

52 Buhârî, “Şurût”, 6, “Nikâh”, 52.

53 Mâlik, *el-Mudevvenetü'l-kubrâ*, I, 116. (كُلُّ مَا لَا يُفْسِدُ الثَّوْبَ فَلَا يُفْسِدُ الْمَاءَ)

54 Bkz. Mâlik, *Muvatta'*, “Hudûd”, 2, 4, 10.

55 Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, s. 213. (يَعْمَلُ فِي ذَلِكَ بِمَا كَانَ أَصْلَحَ لِلْمُسْلِمِينَ وَأَحْوَطَ لِلْإِسْلَامِ)

56 Şeybânî, *el-Asl*, (nşr. Mehmet Boynukalın), II, 225. (لَا يُجُوزُ التَّحَرِّيُّ فِي الْفُرُوجِ)

İmam Şâfiî (ö. 204/819) *el-Umm* isimli eserinde çok sayıda küllî kâide zikretmiştir. Örneğin “*Helâl bir sebeple mevcut olan nimet, haram bir yolla mevcut olmaz*”⁵⁷ kuralı bunlardan biridir.

Mezheplerin tam olarak teşekkülünden sonra başta Hanefî hukukçular tarafından olmak üzere İslâm hukukunun genel kurallarına dair kitaplar ortaya konmaya başlanmıştır. Kaynaklarda bu konuda ilk defa eser yazanın IV/X. yüzyılda yaşayan Hanefî ulemasından olan Ebû Tâhir ed-Debbâs olduğu ve bu kitabında Hanefî mezhebine ait önemli fikhî kâidelerini 17 maddede topladığı zikredilir.⁵⁸ Ayrıca zamanımıza kadar gelen en eski kavâid kitabı Hanefî fakihî Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin 39 kuralı topladığı *el-Usûl* isimli risâlesidir. Söz konusu eserdeki kâideler Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Ahmed en-Nesefî (ö. 537/1141) tarafından şerh edilmiştir. Kerhî kitabında kâide ve dâbit kelimelerinin yerine “asıl” terimini kullanmıştır. Bundan sonra V/XI. yüzyılda İslâm hukukçularının ihtilâf sebeplerini ve bu ihtilâfların dayandığı kuralları açıklamak maksadıyla Ebû Zeyd ed-Debûsî 87 kuralı içeren *Te'sisü'n-nazar* isimli eserini yazmıştır.⁵⁹

VII/XIII. yüzyıldan itibaren kavâid literatürü daha çok gelişme kaydetmiş ve kavâid, furûk, eşbâh ve nezâir isimleriyle İslâm hukukunun genel ilkelerini içeren çok sayıda çeşitli eserler te'lif edilmiştir. Bu dönemde kavâid içerikli ilk eser yazarları şu şekilde sıralamak mümkündür: İzzüddin Abdülaziz İbn Abdisselâm (ö. 660/1261) *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* ve Ebü'l-Abbâs Ahmed İbn Ebi'l-Alâ el-Karâfi (ö. 684/1285) *Envâru'l-burûk fi envâi'l-furûk*. Bunların ardından da İbnu'l-Vekîl (ö. 716/1317), Takiyuddîn İbn Teymiye (ö. 728/1328), Tâceddîn İbn Sübkî (ö. 771/1369), Bedreddîn ez-Zerkeşi (ö. 794/1392), İbn Receb (ö. 795/1393), Suyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Nüceym (ö. 970/1562) gibi âlimler bu alanda çeşitli eserler kaleme almışlardır ve bunun sonucunda İslâm hukukunun kavâid alanında zengin literatürü oluşmuştur.⁶⁰

57 Şâfiî, *el-Umm*, V, 27. (النَّعْمَةُ الَّتِي تَبَّتْ بِالْحَلَالِ لَا تَبُتُّ بِالْحَرَامِ)

58 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 10.

59 Bu kitabın Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye ait olma ihtimali de vardır. Çünkü çeşitli kütüphane kataloglarınca da bu adla Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye nispet edilmiştir. Ancak Ferhat Koca'nın araştırmasına göre söz konusu kitabın çeşitli nüshaları, elimizde matbu bulunan *Te'sisü'n-nazar* ile karşılaştırıldığı zaman, nüshaların kapaklarındaki Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye yapılan nispetler dışında, onların elimizdeki *Te'sisü'n-nazar* kitabı ile aynı oldukları görülür. Dolayısıyla Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin Hanefî mezhebinde önemli bir fakih olması ile beraber, usûl-i fikh ilminde meşhur olmaması ve onun hayatını ayrıntılı olarak anlatan tabakat ve rical kitaplarında, hilâf ilmiyle ilgili herhangi bir eserden bahsedilmemesi sebebiyle, *Te'sisü'n-nazar*'ın Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye değil, Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye ait olduğu görülür. Bkz. Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, (giriş ve notlarla tercüme Prof. Dr. Ferhat Koca), s. 61-62.

60 Baktır, “Kâide”, *DİA*, XXIV, 207.

Bundan sonra kavâid alanında en önemli araştırma Osmanlı Devlet'inin son dönemlerine doğru Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895) başkanlığında toplanan heyet tarafından kanunlaştırma faaliyeti sonucunda hazırlanan ve kanunlar mecmuası olan Mecelle olmuştur. Bu tarihten sonra Mecelle üzerine pekçok şerh çalışması yapılmıştır.

Netice itibariyle denilebilir ki, İslâm hukukunda çok önemli bir yere sahip olan fıkıh kâideleri tarih boyunca İslâm hukukçuları tarafından bol bol kullanılmış ve faydaları hakkında çeşitli eserlerde bilgi verilmiştir. Her şeyden önce fıkıh kâideleri hukuki meselelerin çözümlenmesinde ve hukuk mantığının gelişiminde büyük role sahiptirler. Bu kâideler sayesinde ayrı ayrı fikhî hükümleri öğrenmek yerine, kendinde aynı özellikleri barındıran hukuki meseleleri kapsayan kâideyi öğrenmek suretiyle fikhî bütünlükle kavramak mümkün olmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla fıkıh kâideleri İslâm hukukunun hikmet ve sırlarını, temel maksatlarını ortaya koyan genel ilkelerdir. İslâm hukukçusu bu kâideleri özümsemesi nispetinde uzmanlaşır ve hukuk ilminde yüksek dereceye mazhar olur. Fıkıhın çeşitli yönleri bu kâidelerle ortaya çıkar ve fetva yolları bunlar sayesinde aydınlanır. Fıkıh kâidelerini bilmeyen hukukçu meseleler arasında tezatlar olduğunu sanarak, onların çözümünde zorluk çeker ve çok sayıda ilgisi bulunmayan meseleyi ezberlemek zorunda kalır. Oysa hukuku küllî kâideler yoluyla öğrenen hukukçu, detayları da bunların içerisinde olduğu için onların tümünü ezberleme ihtiyacı duymaz ve başkasına karışık gelen meseleler onun için kolayca anlaşılır hale gelir.⁶²

II. SERAHSÎ'NİN EL-MEBSÛT'UNDA FÜRÛ' KÂİDELERİ

Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli eserinde bulunan fürû' kâideleri hakkında bilgi vereceğimiz bu bölümü fıkıh kitaplarının konuları esas alınarak ibâdât, muâmelât ve ukûbât olarak üçlü tasnifle ele almayı uygun gördük. Bu bölümde Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli eserinde kullandığı fürû' kâideleriyle ilgili genel bilgi verilecek ve sadece bu bölümü şekillendiren en temel kurallar hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

A. İbâdât

Fıkıh, şahısların kendilerine, yaratanına ve diğer insanlara karşı hak ve sorumluluklarını irfan seviyesinde bilmesi olarak tanımlanmakta ve ibadetler fıkıhın bütün konularıyla bir yönden ilgili olduğundan Fıkıh ilminde merkezi bir role

61 Yaman, "Fıkıh Kâideleri", *Marife*, s. 61.

62 Karâfi, *Envâru'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*, s. 5-6.

sahiptir. Fıkhı diğer hukuk sistemlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, onun Allah ile insanlar arasındaki ilişkileri düzenliyor olmasıdır. Çünkü ibadetler dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturan bir alandır. Dinin itikadî ve amelî olmak üzere insana hitap eden iki vechesinin olduğundan hareket edildiğinde ibadetler alanı dinin amelî hükümlerinin ilk halkasını oluşturur. Fürû‘-i fıkhın ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklindeki üç ana bölümü içinde ilk sırayı alan ibadetler konusu yaklaşık bir asır sonra telif edilmeye başlanan fıkh literatüründe kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. İbadet konuları klasik fıkh kitaplarının genel olarak ilk bölümlerinde yer alır ve bunlar temizlik, namaz, zekât, oruç, hac ve kurban şeklinde sıralanır.⁶³

el-Mebsût eserinde geçen kâidelerle ilgili genel bilgi vermeden önce burada Serahsî'nin kâideleri ne şekilde kullandığına dair kısa bir bilgi vermek gerekir:

Serahsî, eserinde kâideler arasında herhangi bir ayırım ve tasnif yapmamaktadır. Sonraki dönemlerde yapıldığı şekliyle kâide ve dâbit arasında hiçbir şekilde bir ayırım yapmadığı gibi usûl ve dil kâidelerini de “el-asl” ifadesi ile aktarmakta ve bunlar üzerine hüküm bina etmektedir. Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği gibi kendisinden önce yaşamış olan Hanefî fakihlerden Kerhî ve Debûsî'nin kaleme aldıkları eserlerde olduğu gibi fıkhın birçok alanını kuşatan küllî kâideleri “el-asl”⁶⁴ olarak ifade ettiği gibi daha dar kapsamlı kâideler olan dâbitleri de “el-asl”⁶⁵ kavramıyla aktarmakta ve aralarında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Hatta en önemlisi çoğu zaman “el-asl” kavramını bile kullanmadan doğrudan usûl ve fürû‘ kâidelerine yer vermektedir. Yani makalemizde tesbit edilen kâidelerin çoğu Serahsî tarafından kâide veya dâbit olduğu konusunda bir izah yapılmadan zikredilen genel kurallardan ibarettir. Ayrıca Serahsî üç yerde ve hepsinde de usûl kâidesi için “kıyâsu'l-asl”⁶⁶ kavramından istifade etmiştir.

Serahsî *el-Mebsût* eserinde “el-kâide” kelmesini yedi yerde kullanmış, ancak bunlardan sadece birine küllî kâide anlamında yer vermiştir.⁶⁷ Ayrıca birinde

63 Geniş bilgi için bkz. Koca, “İbadet”, *DİA*, XIX, 240-247.

64 Bkz. Serahsî, *Mebsût*, I, 71, 222; III, 27, 61, 97; V, 10, 36, 83, 110; VI, 15, 122, 166; VII, 68, 160; VIII, 131, 184; X, 53, 81, 162; XI, 152, 231, 239; XII, 114, 179, 189; XIII, 23; XIV, 24; XV, 94, 136, 150; XVI, 120; XVII, 29, 124; XIX, 178; XXII, 25, 90; XXIII, 23, 180; XXIV, 77, 159; XXVI, 87, 108, 127.

65 Bkz. Serahsî, *Mebsût*, I, 72, 92, 168, 252; II, 84, 124, 176; III, 2, 20, 154; IV, 37, 154; V, 29, 41, 122; VI, 73, 186, 190; VII, 22, 31, 46; IX, 47, 110; X, 33, 50; XI, 78, 249; XII, 42, 136, 173; XII, 28, 40; XIV, 145; XVI, 178; XVII, 118; XVIII, 153, 176; XIX, 38, 110; XX, 48; XXI, 106; XXII, 81; XXIII, 143; XXV, 49, 118, 172; XXVI, 77, 136, 191; XXVII, 62; XXIX, 38, 54; XXX, 13, 54, 105, 206, 296.

66 Bkz. Serahsî, *Mebsût*, III, 55; XVII, 64; XXX, 30.

67 Bkz. Serahsî, *Mebsût*, VII, 9.

“istihsân” deliline “el-kâide” demiş,⁶⁸ diğer beşini ise tamamen dâbıt anlamında kullanmıştır.⁶⁹ Ayrıca “el-asl” kelmesini delil⁷⁰ anlamında kullandığı gibi, yine dil⁷¹ ve mantık⁷² kuralları anlamında da kullanmıştır.

Serahsî tesbit edebildiğimiz kadarıyla ibâdât bölümünde Kitâbu's-Salât'ta 40, Kitâbu'z-Zekât'ta 18, Kitâbu's-Savm'da 25, Kitâbu'l-Menâsik'te ise 28 olmak üzere toplam 111 adet küllî kâideden yararlanmıştır. Bunlardan 40 tanesi ise sırf ibadetlerle ilgilidir. Ayrıca muâmelât bölümünde yine 3 adet ibadetlerle ilgili küllî kâideye yer vermiştir. Dolayısıyla *el-Mebsût* eserinde ibadetlerle ilgili 43 adet küllî kâide bulunmaktadır.⁷³

İbâdât bölümünde istidlâl edilen muhtelif kâideler bulunmakla birlikte, aşağıdaki kâidelerin bu bölümü şekillendiren temel kurallar olduğu söylenebilir. Buna göre ibâdât bölümünü şekillendiren ana kâideler olarak şunları zikredebiliriz:

Serahsî ibâdât bölümünde özellikle ibadetlerin taabbüdilik özelliklerine dikkat çekmiş ve bu muhtevada çeşitli kâide ve dâbıtlar zikretmiştir. İbadetler konusunda ta'lil ile iştigalin câiz olmadığı ve sırf naklî delillere dayanılması gerektiğini vurgulamış ve bu görüşü: “*Bedeni ibadetlerde hakkında nas (delil) bulunana itibar edilir. Kıyas ile iştigal edilmez*” kuralı ile desteklemiştir.⁷⁴ Bu konuyla ilgili olarak kullandığı en temel diğer bir kaide ise “*İbadetlerin miktarları re'yle değil, tevkîf ile bilinir*”⁷⁵ ilkesidir. Serahsî bu kuralı Kitâbu'l-Menâsik bölümünde Kâbe'yi sola alarak yedi şavt tavaf etmek hakkındaki hadisi⁷⁶ zikrettikten sonra kullanmıştır. Bu kuralın altına girecek çok sayıda dâbıtlara da yer veren Serahsî başka bir yerde daha ayrıntılı olarak şöyle ifade etmiştir: *İbadetlerin ne ile yerine getirileceği konusunda kıyasla hüküm verilemeyeceği gibi, ibadetlerde işlenen suç sebebiyle gereken*

68 Bkz. Serahsî, *Mebsût*, III, 157.

69 Bkz. Serahsî, *Mebsût*, V, 40; XI, 57; XII, 118; XVII, 37; XXVIII, 26.

70 Serahsî, *Mebsût*, I, 49, 212; II, 37, 74; IV, 44; V, 106; XI, 151, 155; XIII, 145; XIV, 35; XXI, 62; XXVII, 124; XXIX, 151.

71 Serahsî, *Mebsût*, I, 7; IV, 199; IX, 114; XIII, 5; XXVI, 11.

72 Serahsî, *Mebsût*, I, 94; III, 122.

73 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurbanov, *Serahsî'nin el-Mebsût'unda Usûl ve Fürû' Kâideleri*, (basılmamış doktora tezi MÜSBE), İstanbul 2018. Ayrıca Serahsî'nin *Mebsût*'unda sırf ibadetlerle ilgili bazı kâideler için bkz. Gurbanov, “Serahsî'nin *Mebsût* Adlı Eserinde İbadetlerle İlgili Bazı Fıkhî Kâideler”, *BDÜFİM*, No. 27, Temmuz 2017, s. 21-35; Özkan, “Hanefilerin İbadet Konularındaki İçtihatlarında Küllî Kaidelerin Etkisi”, *BAÜİFD*, sayı: 2, Aralık 2016, s. 247-270.

74 Serahsî, *Mebsût*, I, 36. (فِي الْعِبَادَاتِ الْبَدَنِيَّةِ يُعْتَبَرُ الْمَنْصُوصُ عَلَيْهِ وَلَا يُسْتَعْلَى بِالتَّغْلِيلِ.)

75 Serahsî, *Mebsût*, IV, 10. (مَقَادِيرُ الْعِبَادَةِ تُعْرَفُ بِالتَّوْقِيفِ لَا بِالرَّأْيِ.)

76 Bkz. Müslim, “Hac”, 150; Tirmizî, “Hac”, 33; Nesâî, “Menâsik”, 149.

şey konusunda kıyasla hüküm verilemez.”⁷⁷

İbadet konularında Serahsî'nin bir üst ilke olarak kullandığı en önemli ve en temel kâidelerden biri “Şek ile yakîn zâil olmaz”⁷⁸ ilkesidir. Çok geniş uygulama alanı bulunan bu prensip, İslâm hukukundaki hüküm çıkarma metotlarından birisini teşkil eden ve “edille-i şer‘iyye” arasında özel bir yer tutmuş olan “istishâb”ın fikri temellerinin genel bir ifadesidir.⁷⁹ Birçok fıkıh kitabında yer alan bu ilke toplumsal ilişkilerden evliliğe, hukukun ve dolayısıyla hayatın her alanına uygulanması mümkün bir prensip olmasının ötesinde, bir adalet ve yargı ölçüsü oluşuyla da oldukça önemlidir.⁸⁰ Serahsî bu kuraldan birbirinden farklı sözcüklerle birçok yerde çeşitli örneklerle istifade etmiştir.⁸¹

Serahsî'nin bir üst ilke olarak kullandığı bir diğer ilke “ihtiyât”⁸² anlayışı ile ilgili olan küllî kâide olup bu kâidenin üzerine bina edilen alt seviyedeki kâide ve dâbıtlar da bulunmaktadır. Serahsî ihtiyât ilkesini en çok dikkate alan hukukçulardan birisidir. Söz konusu ilkeyi hem fıkıh usûlü konularında hem de fûrû‘-i fıkiha ait meselelerde kullanmıştır. Serahsî kaleme aldığı usûl eserinde ortaya koyduğu teorik yaklaşımları fûrû‘da başarıyla uygulayan hukukçulardandır. Eserde söz konusu olan ihtiyât anlayışı çerçevesinde ibadetlerin ihtiyât üzerine kurulmasının gerekliliği, helal ve haramlarla ilgili konularda tedbirli olmanın vacipliği, evlilik ve faizle ilgili meselelerde ihtiyât anlayışı üzere hareket etmenin dini bir yükümlülük olduğu ile ilgili çok sayıda kâidelere yer verilmiştir. Ayrıca istihsânen verilmiş birçok hükmün temelinde ihtiyât anlayışı yatmaktadır. Serahsî söz konusu istihsânın gerekçesinin “İhtiyatlı olmak daha evlâdır”⁸³ ifadesiyle ihtiyât olduğunu açıklamıştır. Serahsî'nin bu küllî kâideyle ilgili örneği ise şöyledir: Abdestin bozulmasıyla ilgili tükürük ve kan eşit ise kıyasa göre yeniden abdest alınması gerekmez. Çünkü temizlik niteliği kesin bilgiye, hades ise şüpheye dayanmaktadır. İstihsâna göre ise, abdest alınması gerekir. İki yönden biri abdesti gerektirir, diğeri

77 Serahsî, *Mabsût*, III, 72. (كَمَا لَا مَدْخَلَ لِلْقِيَاسِ فِيمَا تَتَأَدَّى بِهِ الْعِبَادَاتُ فَكَيْدًا فِيمَا يَجِبُ بِالْحُجَايَةِ فِيهَا)

78 Serahsî, *Mabsût*, I, 48. (الشُّكُّ لَا يُعَارِضُ الْيَقِينَ)

79 Dönmez, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, s. 28.

80 Baktır, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 107.

81 Bkz. Serahsî, *Mabsût*, I, 50, 59, 86, 121, 143, 219; III, 64, 77, 153; VI, 5; VII, 149; X, 204; XVI, 51; XXIV, 13; XXX, 28, 296.

82 “İştibaha konu olan meselede mükellefin, farz veya mendubun lehinde, haram veya mekruhun da aleyhinde olmak üzere, hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda; yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemesidir.” Bkz. Pala, “Serahsî'nin İhtiyat Anlayışı”, *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, DİB Yayınları, s. 341-345. Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, Ankara 2009.

83 Serahsî, *Mabsût*, I, 77. (أَلَا تُحَدُّ بِالْأَحْتِيَاظِ أَوْلَى)

gerektirmez ise, *ihtiyatlı olmak daha evlâdır*. Çünkü Hz. Peygamber: “*Haram ile helâl bir şeyde birleşirse, haramlık helâllığa gâlib gelir*”⁸⁴ buyurmaktadır.⁸⁵ Özellikle ibadetlerle ilgili konularda ihtiyatla hareket edilmesi gerektiği ve bu hususta ortaya konulan genel ilkelerin temeli Hz. Peygamber’in “*Helâl ve haram bellidir, bunların arasında kalan ve insanların çoğunun bilmediği şüpheli şeyler vardır. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur*”⁸⁶ şeklindeki hadisidir.

Serahsî'nin ibadetler bölümünde bir üst ilke olarak kullandığı en önemli ve en temel kâidelerden biri de aynı zamanda Mecelle kâidesi olan “*Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur*”⁸⁷ ilkesidir. Bu kuralı başka bir yerde ise “*Zorunluluk sebebiyle sabit olan bir şey, zorunluluk alanını aşmaz*”⁸⁸ olarak da ifade etmiştir. Bu kural çerçevesinde sadece Hanefî fakihlerin değil, başta İmam Şafî olmak üzere diğer fakihlerin görüşlerini örneklerle birlikte aktarmıştır. Belirtmemiz gerekir ki bu konu fıkıhta zaruretler konusuyla pozitif hukukta ise beklenmeyen hal nazariyesi başlığında incelenerek mükelleflerin sorumlu tutulduğu emri, sözleşmeyi veya yükümlülüğü olağandışı haller sebebiyle yerine getirmemesi ya da getirdiği takdirde önemli ölçüde zarara uğraması durumu için hafifletici hükümler içermektedir.⁸⁹ Ayrıca zaruretler konusunda Mecelle’de şu genel ilkeler vardır: “*Meşakkat teysîri celbeder*”⁹⁰, “*Bir iş dik oldukça muttesi’ olur*”⁹¹, “*Zaruretler memnû olan şeyleri mubah kılar*”⁹²

Yine Serahsî'nin bu bölümde istifade ettiği en önemli ve en temel ilkelerden biri “*Cüz için küll hükmü vardır/Parça tüme göredir*”⁹³ ilkesidir. Hanefî mezhebi

84 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 199; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, VII, 275.

85 Serahsî, *Mebsût*, I, 77. Ayrıca bkz. Serahsî, *Mebsût*, IV, 207; V, 133; VI, 165; VII, 87; XVII, 100; XVII, 150; XXIV, 30; XXVI, 123; XXX, 296.

86 Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “Müsâkât”, 108.

87 Serahsî, *Mebsût*, I, 122. (الضَّرُورَةُ تَتَقَدَّرُ بِقَدْرِهَا) Serahsî'nin diğer kullanımları için bkz. Serahsî, *Mebsût*, I, 122; II, 121, 127; III, 117, 190; XXIV, 29; XXV, 44; XXIX, 184, 199. Ayrıca bkz. Mecelle, md. 22.

88 Serahsî, *Mebsût*, I, 178-179. (الثَّابِتُ بِالضَّرُورَةِ لَا يَعْذُو مَوْضِعَ الضَّرُورَةِ) Serahsî'nin diğer kullanımları için bkz. Serahsî, *Mebsût*, I, 203; III, 185; V, 10; VI, 29, 106; VII, 147; X, 152; XI, 72, 240; XX, 31; XXV, 43; XXX, 28, 227.

89 Kurban, *Kâsânî ve “Bedâ’i’u’s-Sanâ’i”indeki Genel Hukuk Kuralları (Küllî kaideler)*, (basılmamış doktora tezi AÜSBE), s. 99.

90 Mecelle, md. 17.

91 Mecelle, md. 18.

92 Mecelle, md. 21.

93 Serahsî, *Mebsût*, I, 100; II, 54, 175; III, 33, 35, 88, 90; IV, 122, 143; VI, 65; VII, 128; XI, 58, 77, 90, 111, 127, 135, 139, 167, 171; XII, 58, 75, 77, 82, 83, 85; XIII, 57, 101, 102, 127, 134; XIV, 20, 21, 26, 38, 71, 105, 111, 115, 118-119, 148, 158, 168, 176; XV, 14, 46, 95, 101; XVI, 190; XVII, 153; XIX, 36, 88, 112; XX, 59, 145, 161; XXI, 45, 159; XXII, 40, 43, 43-44, 58, 138; XXIII, 40, 41, 63, 76, 98; XXV, 58, 145, 169, 170; XXVI, 83, 84, 101, 102, 147, 165; XXVII, 66, 97. (اعْتَبَارًا لِلْبَعْضِ بِالْكُلِّ)

fıkıhçıları, bölünme kabul etmeyen hususlarda, parçanın tek başına bütünü temsil edebileceği, belli bir parçanın zikredilmesi halinde bütünün kasedilmiş olacağı gibi birtakım ilkeler tespit etmişler ve meseleleri çözüme kavuştururken bu ilkelere hareket etmişlerdir. Hanefî doktrininde, birçok hukuki meselede dikkate alınan parça-bütün ilişkisi bazı meselelerde bölünme kavramıyla bağlantılı, bazen de bağımsız olarak ele alınmıştır. Serahsî bu konuyla ilgili kavramları etkili bir şekilde kullanan ilk fakihlerin başında yer almaktadır.⁹⁴ Ayrıca Serahsî'nin zikrettiği örneklerde görüldüğü üzere fıkıhçıların belli hususların bölünebilirliği noktasında farklı yaklaşımları olmuş ve bu farklılıklar onların ulaştıkları hükümlerde farklı sonuçlara varmalarına sebep olmuştur.

Serahsî'nin burada kullandığı en temel ilke mahiyetinde olan diğer iki kâideden biri, menfaatin mal olup olmaması ile ilgili kullandığı genel prensip olup Hanefîler'in menfaatin değerli bir mal olup olmamasına ilişkin görüşlerini teferruatlı bir şekilde örnekleriyle ele alıp incelemiştir. Belirtmemiz gerekir ki Hanefîler ve cumhur arasında ayn-menfaat ayırımı ve menfaatin hukuki niteliği konusundaki bu görüş ayrılığı hukukun pek çok alanında önemli sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu sonuçlar Serahsî'nin örneklerinde açıkça görülmektedir.⁹⁵ Diğer bir kâide ise, Serahsî'nin örf ve örfün kaynak değeri ile ilgili aktardığı kâide ve bu genel prensip üzerine bina ettiği hükümler ve bu hükümlerin dâbitleridir. O, bu konuda da Hanefîler'in görüşlerini ayrıntılı bir şekilde örnekleriyle izah etmiştir.⁹⁶

Sonuç olarak yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere ibâdât bölümünde fikhî kâideler çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Serahsî, fikhî görüşleri ortaya koyarken sadece kendisinin kabul ettiği görüşlerin delillerini ve kâidelerini aktarmamış, aynı zamanda karşıt görüş sahiplerinin nakli ve aklî delillerini zikretmiş ve bu çerçevede görüş ayrılıklarının temelinde yatan asılları, yani küllî kâideleri ve dâbitleri de teferruatlı bir şekilde izah etmiştir.

94 Aydın, "Serahsî'nin Mabsût Adlı Eserinin Nikah ve Talak Bölümlerinde "Bölünme" Kavramı ve "Parça-Bütün" İlişkisi", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 20 Sayı: 65 (Kış 2016), s. 57.

95 Serahsî, *Mabsût*, V, 71. (الْمَنَافِعُ لَيْسَتْ بِمَالٍ مُّتَقَوِّمٍ وَإِنَّمَا تُنْفَوُّ بِالْعَقْدِ) Ayrıca bkz. Serahsî, *Mabsût*, V, 106; VII 65, 83; XI, 215, 217; XVI, 196; XXII, 39; XXIII, 22, 23, 44, 46.

96 Serahsî, *Mabsût*, IV, 152; XII, 160; XIV, 18. (التَّعْيِينُ بِالْعُرْفِ كَالْتَّعْيِينِ بِالنَّصْرِ) Ayrıca benzer kurallar için bkz. Serahsî, *Mabsût*, IV, 227; III, 105; XIII, 14; XV, 157; XVI, 51; XV, 171; XIX, 99; XXX, 137, 199, 220

B. Muâmelât

“Hukukî bir sonuca yönelik irade beyanı” anlamındaki muâmele kelimesinin çoğulu olan “muâmelât”⁹⁷ bilindiği gibi fıkıh eserlerinde ibadetlerin hemen arkasından gelir ve burada başta aile hukuku olmak üzere gündelik hayatımızda diğer insanlarla sürdürdüğümüz ilişkilerimiz ele alınır.⁹⁸ Muâmelât kavramı geniş anlamıyla fıkıhın ibadetler ve cezalar bahsi dışında kalan kısmını, yani ibadet ve cezalardan başka hukukun tamamını içine alan bir terimdir.

Serahsî tesbit edebildiğimiz kadarıyla muâmelât bölümünde Kitâbu'n-Nikâh'ta 31, Kitâbu't-Talâk'ta 18, Kitâbu'l-İtk'ta 12, Kitâbu'l-Mükâteb'de 5, Kitâbu'l-Velâda 2, Kitâbu'l-Eymân'da 7, Kitâbu's-Siyer'de 3, Kitâbu'l-İstihân'da 5, Kitâbu't-Teharri'de 2, Kitâbu'l-Lukata'da 1, Kitâbu'l-Ibâk'ta 5, Kitâbu'l-Gasb'ta 10, Kitâbu'l-Vedî'ada 6, Kitâbu'l-Âriyet'te 5, Kitâbu's-Şerike'de 5, Kitâbu's-Sayd'da 3, Kitâbu'z-Zebâih'te 1, Kitâbu'l-Vakîf'ta 1, Kitâbu'l-Büyû'da 15, Kitâbu's-Sarf'ta 4, Kitâbu's-Şüf'ada 1, Kitâbu'l-İcârât'ta 10, Kitâbu Âdâbi'l-Kâdî'de 2, Kitâbu's-Şehâdât'ta 5, Kitâbu'd-Da'vâda 11, Kitâbu'l-İkrâr'da 27, Kitâbu'l-Vekâlet'te 16, Kitâbu'l-Kefâlet'te 8, Kitâbu's-Sulh'te 7, Kitâbu'r-Rehn'de 13, Kitâbu'l-Mudârebe'de 5, Kitâbu'l-Muzâraa'da 6, Kitâbu's-Şürb'ta 1, Kitâbu'l-Eşribe'de 6, Kitâbu'l-İkrâh'ta 8, Kitâbu'l-Hacr'da 1, Kitâbu'l-Me'zûni'l-Kebîr'de 6, Kitâbu'l-Vesâyâda 2, Kitâbu'l-Hünsâda 1, Kitâbu Tefsiri't-Tahrîm bi'n-Neseb'te 1 adet olmak üzere toplam 278 küllî kâideden istifade etmiştir. Bu kaidelerden 3 tanesi ibadetlerle ilgilidir.⁹⁹

Muâmelât konusunda istidlâl edilen muhtelif kâideler bulunmakla birlikte aşğıdaki kâidelerin bu bölümü şekillendiren temel kurallar olduğu söylenebilir. Buna göre muâmelât bölümünü şekillendiren ana kâideler olarak şunları zikredebiliriz:

Muâmelât bölümünde Serahsî'nin kullandığı en önemli ve en temel ilkelerden biri Mecelle'deki ifadesiyle “*Mütecezzi olmayan bir şeyin ba'dını zikretmek küllünü zikr gibidir*”¹⁰⁰ ilkesidir. Hukukun bütün alanlarında geçerli olan bu üst ilkeyi Serahsî özellikle aile ve ceza hukukuyla ilgili bahislerde çok fazla kullanmış ve bunlarla ilgili çeşitli örnekler vererek Hanefiler'in bu konudaki görüşlerini ayrıntılı olarak ele almıştır. Hanefî aile hukukunda, bölünmez olarak kabul edilen hususlardan biri de talaktır. Talakın bölünemez olarak kabul edilmesinin hükümlere etkisi, yukarıdaki örnekte olduğu gibi özellikle sayısıyladır. Bölünme kabul

97 Geniş bilgi için bkz. Aybakan, “Muâmelât”, *DİA*, XXX, 318.

98 Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, s. 16.

99 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurbanov, *Serahsî'nin el-Mebsût'unda Usûl ve Fürû' Kâideleri*, (basılmamış doktora tezi MÜSBE), İstanbul 2018.

100 Mecelle, md. 63.

etmeyen hususların bir kısmının zikredilmesi, tamamının zikredilmesi hükmündedir. Bu sebeple, kocanın eşine “üçte bir talakla boşsun”, “dörtte bir talakla boşsun” gibi sözleriyle talak, tam olarak gerçekleşir.¹⁰¹

Serahsî'nin bu kuralla ilgili örneği ise şöyledir: Boşamanın, hanımın yarısı, üçte biri, dörtte biri gibi şayi bir bölümüne dayandırılması ile boşama meydana gelmiş olur. Çünkü şayi olan bölüm, tâbi değildir. Diğer tasarrufların yöneltilebileceği mahaldir. Bir tasarrufun mahalline dayandırılması doğru olunca, sirâyet yoluyla veya bölünme kabul etmeyeceği prensibiyle, kadının tamamında boşama hükmünün varlığı sabit olur. *Bölünme kabul etmeyen bir şeyin bir parçasını anmak, tamamını anmak gibidir.* Bundan dolayı, “yarı, üçte bir” gibi şayi bir cüze nikâhın bağlanması câizdir.¹⁰²

Serahsî'nin zikrettiği İslâm hukukunun her alanında kullanılmaya müsait olan genel kuralların en önemlilerinden biri de Mecelle'deki kullanışıyla “*Ukûdda i'tibâr mekâsîd ve meâniyedir; elfâz ve mebâniye değildir*”¹⁰³ ilkesidir. Özellikle muâmelât bahislerinin akitler kısmıyla ilgili olan bu kaide etrafında Serahsî çok sayıda örnekler vererek fikhî meseleleri açıklamıştır. Serahsî'nin bu kâideyle ilgili ilk örneği şöyledir: Efendi câriyeye “Her ay yüz dirhem olmak üzere bin dirhem verdiğin zaman özgürsün” dese, câriye de bunu kabul etse mükâtebe olur. Efendi onu satamaz ve parayı öderse özgür olur. Bir ay ödemeyip, o ayın parasını bir sonraki ay ödese câiz olur. Efendi, ödemeyi taksitlere bağlayınca bu söz kitabet sözleşmesi anlamına gelmiştir. Veresiye yapmak ve taksite bağlamak kitabet sözleşmesinin hükümlerindedir. *Akitlerde sözler değil, anlamlar dikkate alınır.*¹⁰⁴

İslâm hukukunun çeşitli alanlarına uygulanabilen ve Hanefiler tarafından erken dönemlerde kullanılmaya başlanan en önemli ve en temel ilkelerden olan “*Müslümanın mutlak fiili, şer'an helâl olana haml olunur*” kuralını farklı lafızlarla geniş bir şekilde izah eden Serahsî aynı zamanda bu kuralın çerçevesine girip daha dar kapsamlısı olan dâbitlarına da yer vermiştir. Şöyle ki; İmam Muhammed *Zâhiru'r-rivâye* eserleri arasında olan *es-Siyeru'l-Kebîr* isimli eserinde benzer bir

101 Talak ve diğer konularda özellikle de ceza hukukuyla ilgili konularda parça-bütün ilişkisi için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, V, 82; VI, 139; XIV, 111; XVI, 128; XIX, 171; XXVI, 142, 163, 176. Ayrıca bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve İslâm hukukunun çeşitli alanlarındaki örnekleri için bkz. Aydın, “Serahsî'nin Mebsût Adlı Eserinin Nikah ve Talak Bölümlerinde “Bölünme” Kavramı ve “Parça-Bütün” İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 20 Sayı: 65 (Kış 2016), s. 57-79.

102 Serahsî, *Mebûsât*, VI, 90. (ذَكَرُ جُزْءٍ مَا لَا يَتَجَرَّأُ كَذِّبُ الْكُلِّ)

103 Mecelle, md. 3.

104 Serahsî, *Mebûsât*, VII, 146. (الْعِبْرَةُ فِي الْعُقُودِ لِلْمَعَانِي دُونَ الْأَلْفَاظِ) Ayrıca benzer kâideler için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, XII, 201; XX, 46; XXII, 23.

kurala şöyle yer vermektedir: “Müslümanın mutlak fiili, şer’an helâl olana haml olunur.”¹⁰⁵ Bu kâide Kerhî'nin *Usûl*'ünde ise altıncı kâide olarak “Müslümanların işleri, aksi ortaya çıkıncaya kadar salâh ve doğruluk üzerine yorulmuştur” şeklinde geçmektedir.¹⁰⁶ Serahsî'nin bu kuralla ilgili ilk örneği şöyledir: Mükâtebe akdinin taraflarından biri akitte geçersizlik unsuru bulunduğunu iddia ederken diğeri bunu reddetse, reddedenin sözüne göre hareket edilir. Çünkü akit yapıldığına ittifâk etmeleri, akdin geçerli olduğuna ittifaktır. Çünkü *müslüman bir kimsenin yaptığı işlemin geçerli olduğu kabul edilir*. Geçersizlik unsuru bulunduğunu söyleyen tarafın iddiası, ancak delil varsa dikkate alınır.¹⁰⁷

Serahsî'nin yararlandığı üst ilkelerden biri de Mecelle'deki ifadesi ile aynı olup veciz bir şekilde aktarılan “*Zaruretler memnû' olan şeyleri mubah kılar*” kâidesidir. Görüldüğü gibi artık Serahsî'nin döneminde kaideler yavaş yavaş veciz ifade yapılarına kavuşmuş durumdadır. Çünkü Serahsî'nin zikrettiği bu kâide Mecelle'nin 21. maddesindeki şekliyle aynıdır. Dolayısıyla bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi söz konusu kâide sadece “*Zaruret, başkasının malından ihtiyaç miktarında yemeyi mübah kılar*”¹⁰⁸ şeklinde değil, veciz bir şekilde tam bir küllî kâide olarak *el-Mebsût* eserinde ifadesini bulmuştur.¹⁰⁹ Serahsî'nin bu kuralla ilgili verdiği örnek şöyledir: Kadına şehvetle bakmak zorunluluk durumu dışında kesinlikle helâl değildir. Bu ise, sadece, kişi bir kadın hakkında tanıklık yapmak için çağrıldığı zaman veya hâkim olup kadının ikrarıyla veya tanıkların yaptığı tanıklıkla kadın hakkında hüküm vermesi gerektiği zaman kadını tanıması için söz konusu olabilir. Çünkü bu durumda bakmaktan başka bir çaresi yoktur. *Zaruretler memnû' olan şeyleri mubah kılar*. Ancak baktığı zaman şehvetini gidermeyi değil, tanıklığı yerine getirmeyi, ya da kadın hakkında hüküm vermeyi kastetmelidir. Çünkü fiilen sakınma imkânı varsa sakınması gerekir. Eğer fiilen sakınması mümkün değilse, niyetle sakınması gerekir.¹¹⁰

Serahsî'nin kullandığı üst ilkelerden biri de “*Eşyada asıl olan mübahlıktır; haramlık ise daha sonra dinen yasaklanmak suretiyle gerçekleşir*”¹¹¹ kâidesidir.

105 Serahsî, *Şerhu's-Siyeril-kebir*, I, 1555.

106 Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, (Aynı kitapta: Kerhî, *Risâle fi'l- Usûl*), s. 259.

107 Serahsî, *Mebsût*, VIII, 66. (مُطَلَّقُ فِعْلٍ الْمُسْلِمِ مَحْمُولٌ عَلَى الصَّحَّةِ). Ayrıca benzer kâideler için bkz. Serahsî, *Mebsût*, X, 186, 192, 201; XI, 12; XIV, 57; XVIII, 85; XXIV, 79, 122; XXX, 140.

108 Serahsî, *Mebsût*, IX, 139-140.

109 Söz konusu iddia için bkz. Kızılkaya, “Serahsî'nin el-Mebsût İsimli Eserindeki Ceza Bahislerine Hâkim Olan Fıkıhî Kaideler”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 49, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2013, s.165-166.

110 Serahsî, *Mebsût*, X, 154. (الضَّرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمُحْتَظَرَاتِ)

111 Serahsî, *Mebsût*, XXIV, 77. (أَلْأَصْلُ فِي الْأَشْيَاءِ الْإِبَاحَةُ وَأَنَّ الْحُرْمَةَ بِالنَّهْيِ عَنْهَا شَرْعًا)

İslâm hukukunun en önemli genel ilkelerinde biri olan bu kâide görüldüğü gibi Serahsî'nin zamanında artık tam olarak veciz ifadesine kavuşmuştur. Bu kâidenin etrafında bazı tartışmalar cereyan etmişse de İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, hakkında belirli bir şer'î hüküm bulunmayan insana faydalı şeylerde ve işlerde temel hüküm mübahlıktır.¹¹²

Serahsî'nin istifade ettiği en önemli ve fıkıhın bütün alanlarında kullanılmaya müsait olan son olarak kaydedeceğimiz genel prensip “*Hüküm, gözetilen amaca dayandırılır*”¹¹³ ilkesidir. Hz. Peygamber'in “*Ameller ancak niyetlere göredir...*”¹¹⁴ anlamındaki hadisinden alınan bu kâideyi Serahsî Kitâbu's-Serika bölümünde kullanmıştır. Mecelle'nin fıkıh tanımından sonra ilk yer verdiği bu kural çok geniş bir ilke olup fıkıh kitaplarında ibadetlerden muâmelâta, ceza hukukundan aile hukukuna kadar birçok fikhî bölümleri içine alan genel bir prensiptir. Bu kâide Mecelle'de “*Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir*”¹¹⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak Serahsî, fikhî görüşleri ortaya koyarken sadece kendisinin kabul ettiği görüşlerin delillerini ve kâidelerini aktarmamış, aynı zamanda karşıt görüş sahiplerinin naklî ve akli delillerini de zikretmiş ve bu çerçevede görüş ayrılıklarının temelinde yatan asılları, yani küllî kâideleri ve dâbitleri da teferruatlı bir şekilde izah etmiştir.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere muâmelât bölümünde fikhî kâideler çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Şöyle ki; hem mezhepler arası hem de mezhep içi ihtilaflarda çok sayıda kâide ve dâbitlere başvurulmuştur. Serahsî, özellikle ihtilaflı konularda kendi mezhebinin yaklaşımını izah ederken benimsediği kâide ve dâbitlere yer verdiği gibi, kabul etmediği yaklaşımın benimsediği kâide ve dâbitlerine da yer vermiştir.

C. Ukûbât

Genel anlamda bir kimsenin, başka birinin malına ve canına karşı işlemiş olduğu suçlar ve bunlarla ilgili cezaları içeren “ukûbât” kavramı fıkıhın üçüncü ana başlığını oluşturmaktadır. Bu bölümde, öngörülen suçlar ve cezalar ayrıntılı bir

112 Dönmez, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, s. 30. Ayrıca İslâm hukukunda “ibâha” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Dönmez, “Mubah”, *DİA*, XXX, 341-345.

113 Serahsî, *Mebûsât*, IX, 147. (بِنَاءِ الْحُكْمِ عَلَى مَا هُوَ الْقَصْدُ) Ayrıca benzer kâideler için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, XII, 76; XXII, 21; XXIII, 198.

114 Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1.

115 Mecelle, md. 2.

şekilde işlenir.¹¹⁶ İslam dinin ana kaynakları olan Kitap ve Sünnet ceza hukukunun da aslı kaynakları olup bu alandaki temel ilkeler ve amaçlar onlar tarafından belirlenmiştir. İslam hukukçuları ve hukuk ekolleri de tarihsel süreç içerisinde bu aslı kaynaklar çerçevesinde hukukî yorumlar ortaya koyarak kendi dönemlerindeki sorunları çözmeye çalışmışlar ve bu problemleri çözerken de çeşitli teoriler, asıllar ve kaideler ortaya koyarak bunları geliştirmişlerdir.¹¹⁷ Bütün bu çalışmalar sonucunda da ukûbât bahsine ait çok sayıda kâide ve dâbitler ortaya çıkmıştır.

Serahsî tesbit edebildiğimiz kadarıyla ukûbât bahsinde Kitâbu'l-Hudûd'da 7, Kitâbu's-Serika'da 7, Kitâbu'd-Diyât'ta 18, Kitâbu'l-Cinâyât'ta 4 olmak üzere toplam 36 adet küllî kâide kullanmıştır. Bunlardan 17 tanesi sadece ukûbât ile ilgili olmayıp genel nitelikli ilkelerden oluşmaktadır.¹¹⁸

Serahsî, ukûbât ile ilgili konuları Kitâbu'l-Hudûd başlığı ile ele alıp incelemeyi uygun gördüğünü ve bunun sebebinin de haddin cezayı gerektiren suçları işlemeyi engelleyici özelliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla kendisinin de belirttiği gibi ukûbât bahsinde onun kullandığı en önemli ve en temel kâide doğrudan Hz. Peygamber'in hadisinden alınan "Cezalar (hadler) şüphelerle düşer"¹¹⁹ ilkesidir. Bu sebeple söz konusu kâide *el-Mebsût* eserindeki ceza bahislerine hâkim olan en temel ilke olarak kullanılmaktadır. Serahsî bunu kendi eserinde açık bir şekilde şöyle ifade eder: "Hadleri düşürmek için ihtiyâl ile (çare aramakla) emrolunduk."¹²⁰

Ukûbât bölümünde Serahsî'nin kullandığı bütün kâide ve dâbitler fert ve toplumun maslahatını korumaya yönelik olup, suçun toplumda yayılarak maddi ve manevi bakımdan tahribatların önüne geçmek ve bunları ortadan kaldırmayı hedeflediği görülmektedir. Buna rağmen suçun işlenmesi halinde cezai müeyyidelerin devreye girdiği kaçınılmaz olarak vurgulanmaktadır.

Özellikle hadler gibi ağır cezaların uygulanmasından önce işlenen suçun sübutu için gereken şartların sıkı olması, suçun tespit edilmesinden sonra bunlar için öngörülen cezaların uygulanmasının zorunlu oluşu ve yöneticilere takdir

116 Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, s. 16.

117 Geniş bilgi için bkz. Bardakoğlu, "Ceza", *DİA*, VII, 472.

118 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurbanov, *Serahsî'nin el-Mebsût'unda Usûl ve Fürû' Kâideleri*, (basılmamış doktora tezi MÜSBE), İstanbul 2018.

119 Serahsî, *Mebsût*, IX, 74; XVI, 130; XVIII, 172, 173; XIX, 9, 167; XX, 103; XXIV, 13, 14, 30; XXIV, 84, 160. (الْعُقُوبَاتُ تَنْدَرُ بِالشُّبُهَاتِ)

120 Serahsî, *Mebsût*, IX, 51. Ayrıca benzer ifadeler için bkz. Serahsî, *Mebsût*, IX, 52, 150. Ceza bahisleriyle ilgili temel kaideler hakkındaki ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılkaya, "Serahsî'nin el-Mebsût İsimli Eserindeki Ceza Bahislerine Hâkim Olan Fıkıhî Kaideler", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 49, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2013, s. 160.

yetkisi tanımaması sebebiyledir. Ancaq öngörülen söz konusu şartlar her zaman suçlu lehine kullanılmış ve en ufak bir şüphe durumunda suçlunun yararına olacak ilkeler benimsenmiştir.

Serahsî ukûbât bahsinde suçlar, cezalar ve tazminatlarla ilgili çeşitli kâidelere yer vermektedir. Serahsî zikrettiği kâideler çerçevesinde özellikle hadler konusunun ictihâda kapalı olduğu, bu bahisde kıyasın ve re'yn yeri olmadığını vurgulayan kâideleri zikretmektedir. Ayrıca kısaslarda eşitliğin esas olduğu ve bunun sağlanamayacağı yerlerde kısasın uygulanamayacağını çeşitli temel ilkelerle ortaya koymaktadır. Bu bölümde vurgulanan bir diğer mesele ise kölenin de özgür bir insan gibi saygın olduğu ve onun kanının heder edilemeyeceği anlayışıdır.

Serahsî, fikhî görüşleri ortaya koyarken sadece kendisinin kabul ettiği görüşlerin delillerini ve kâidelerini aktarmamış, aynı zamanda karşıt görüş sahiplerinin nakli ve aklî delillerini zikretmiş ve bu çerçevede görüş ayrılıklarının temelinde yatan asılları, yani küllî kâideleri ve dâbitları da teferrüatlı bir şekilde izah etmiştir.¹²¹

SONUÇ

İslâm dini bir hukuk anlayışı ortaya koymuş ve zamanla, özellikle de müctehid imamlar döneminde bir hukuk sistemi olarak geliştirilmiş ve zirve noktasına ulaşmıştır. İslâm hukukundaki kavâid anlayışının dayanağı ilk önce Kitâb'ın vazettiği genel nitelikli hükümler ve Sünnet'in cevâmiü'l-kelim özelliğidir. Dolayısıyla bu kültürde yetişen fakihlerin söz konusu kaynaklarda geçen nasların istikrâsı ile, yeni çıkan meseleleri çözüme kavuşturmada sahâbenin tutumu ve onlardan aktarılan veciz ifadeler, müctehid imamların fikhî düşünceleri, onların ictihâdları, usûl-i fikh ilkeleri, mantık kuralları, dil kuralları aracılığıyla ve bunların tümevarım yoluyla tetkik edilmesi sonucunda tespit ettikleri kurallar kavâid ilmi olarak ortaya çıkmıştır.

Netice itibariyle kavâidin kaynakları naslar, sahâbilerin ahkâmla ilgili veciz sözleri, fakihlerin ictihadları, fikh üsûlü ilkeleri, dil ve mantık kurallarıdır.

Kavâid ilminin ayrı bir ilim dalı olarak ortaya çıkışındaki en büyük etken fakihlerin zihin dünyasında genel kurallara dayanan hukuk anlayışının varlığı ve bu anlayış çerçevesinde ortaya konan zengin bir malzemenin bulunmuş olmasıdır. Çünkü İslâm hukukunun genel kuralları her fakihin zimnen veya doğrudan kullandığı ilkelerdir. Buradan hareketle bu ilkeleri herhangi bir fakihe nisbet etmek

121 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gurbanov, *Serahsî'nin el-Mebstû'unda Usûl ve Fürû' Kâideleri*, (basılmamış doktora tezi MÜSBE), İstanbul 2018.

doğru değildir. Zira küllî kâidelerin büyük bir kısmı Kitâb ve Sünnet naslarından süzölmüş, beşeri tecrübenin ışığında, İslâm toplumunun kabul ettiği ortak ve evrensel değerler haline dönüşmüştür. Bu bakımdan burada tespit edebildiğimiz küllî kâideler sadece Serahsî'nin bakış açısını değil, İslâm hukukçularının ortak bakışını yansıtmaktadır. Nitekim bu çalışmada tespit edilen genel ilkeler, Mecelle'deki birçok ilkenin ilk şekillerini oluşturmaktadır.

İslam hukukunun başyapıtlarından biri olan Serahsî'nin *el-Mebsût* isimli eseri, kavâid edebiyatı açısından önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Serahsî'nin *el-Mebsût*'u gibi Hanefî mezhebinde merkezi bir role sahip olan bir eserde kavâide sıkça yer verilmesi ve onlara müracaat edilmesi, kâide ve dâbitlerin fikhî tefekkür açısından önemini göstermektedir.

Beşinci yüzyıl Mâverâünnehir Hanefiliğinin hem usûl hem de fîrû' alanında hiç tartışmasız en önemli temsilcisi olan Serahsî'nin daha çok mezhebin erken dönem müctehidlerinin görüşlerini tartıştığı bölümlerde kullandığı kâide ve dâbitlerin, mezhebin dayanmış olduğu fıkıh mantığını ve benimsenen görüşlerin mantikî tutarlılığını ortaya koymada kullanıldığı görülmektedir. Serahsî'nin kendisine kadar üç asırlık mezhep birikimini ortaya koyup izah ederken çok sayıda usûl ve fîrû' kâidelerinden istifade etmesi, ilk dönemden itibaren tedricen oluşmaya başlayan kavâid anlayışı ve bunların özellikleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

el-Mebsût eserinde ilk dönem Hanefî fakihlerin fikhî yaklaşımları ile birlikte, başta İmam Şâfiî olmak üzere diğer müctehidlerin de fikirlerini ayrıntılı bir şekilde işlenmiş ve fikhî kâidelere cedel ve görüşünü isbat bağlamında yer verilmiştir. Bu durum *el-Mebsût*'u, daha sonra veciz ifade yapılarına kavuşan kâidelerin yavaş yavaş oluşmakta olan şekillerini görme ve kavâidin fikhî işlevlerini inceleme bakımından önemli bir eser haline getirmektedir.

Sonuç kısmında, *el-Mebsût* eserinde Serahsî'nin çok farklı alanlarda kullandığı kâidelerin işlevleri ve kullanım şekilleriyle ilgili olarak ulaştığımız sonuçları aşağıdaki maddelerde özetlemeye çalışacağız:

Serahsî küllî kâide anlamında "el-asl" kavramını kullanmıştır. Kendisinden önce yaşamış olan Hanefî fakihlerin kaleme aldıkları eserlerde olduğu gibi fikhın birçok alanını kuşatan küllî kâideleri "el-asl" olarak ifade ettiği gibi daha dar kapsamlı kâideler olan dâbitleri de "el-asl" kavramıyla aktarmakta ve aralarında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Ayrıca Serahsî küllî kâide ve dâbit gibi ayırımlara gitmediği gibi, usûl, dil ve mantık kâideleriyle istidlâlde bulunmuş ve bunların hepsi için "el-asl" ifadesi kullanmıştır.

Serahsî, küllî kâidelere doğrudan hüküm bina etmemiş, naklî delilleri aktardıktan sonra aklî delillere yer vermiş ve aklî deliller çerçevesinde asılları yardımcı ve kuvvetlendirici delil mahiyetinde kullanmıştır.

Serahsî, fikhî mezheplerin üzerinde ihtilaf ettiği meselelerde, önce karşı tarafın görüşlerini aktarmakta daha sonra ise kendi mezhebinin ulaştığı sonucunu ortaya koyup onu temellendirirken, söz konusu meselede esas alınan naklî delilleri zikrettikten sonra aklî delillerle temellendirmekte ve bunu yaparken asıllardan, yani küllî kâidelerden veya dâbitlerden de yararlanmaktadır. Dolayısıyla farklı ictihâdların izahında her iki tarafın dayandığı küllî kâideleri dile getirerek sağlıklı ve değerli bir tartışma usûlü benimsemiştir.

Serahsî, çeşitli fikhî meselelerde kendi mezhebinin ortaya koyduğu hükümleri kurullarla temellendirdiği gibi, başta Şâfiî olmakla diğer fakihlerin yaklaşımlarını ortaya koyarken onların görüşlerine kaynaklık teşkil eden kâideleri veya dâbitleri de aktararak fikhî meseleleri teferruatlı bir şekilde izah etmektedir.

Serahsî, başka mezheplerle aralarında ihtilaflı olan fikhî meseleleri aktarırken, bazen onların bu konuda esas aldıkları kâide veya dâbiti kendisi de kabul etmekle beraber söz konusu meselede başka bir kâide veya dâbitin esas alınması gerektiğini vurgulayarak o meselede diğer bir kâide veya dâbitin geçerli olacağını ortaya koyarak meseleyi çözüme kavuşturmaktadır.

Özellikle Hanefî mezhebiyle ilgili mezhep içi ihtilafları aktarırken, Serahsî her müctehidin (özellikle de Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Mahammed ve İmam Züfer'in) görüşüne kaynaklık eden kâide veya dâbitlerle ilgili bilgi vermektedir. Dolayısıyla Serahsî, mezhep içi tartışmaları aktarırken katılmadığı görüşü, esas alınan kâide veya dâbitle birlikte vermekte, sonra da bunu naklî delillerle birlikte kâide veya dâbitlere dayalı olarak eleştirmektedir.

Serahsî, bir konuda kendi mezhebinin ulaştığı sonuca mantikî tutarlılık açısından gelebilecek muhtemel eleştirileri kâide veya dâbitlere dayalı olarak savunup görüşler ortaya koymaktadır. Yani mezhep içi ihtilaflı konuları sadece aktarmakla kalmayıp mezhep birikimini ilkesel bir okumaya tabi tutarak bunlar arasında tercihte bulunmakta ve bunu kâide veya dâbitlere dayandırmaktadır.

Meseleleri geniş bir şekilde ele alıp izah eden şerhlerin en önemli özelliklerin den biri de, ortaya koyulan hükümlerin illetlerini açıklarken (ta'lîl) fikhî kâidelere yer vermeleridir. Aynı zamanda usûlcü olan Serahsî fûrû' meselelere usûl kâidelerini en mükemmel şekilde tatbik eden fakihlerden olmuştur. Nitekim Serahsî fikhî hükümlerin dayanağı olan nasların illetlerinin ortaya konulmasında

fıkhî kâide ve dâbitlerden istifade ettiği gibi usûl kâidelerinden de çok fazla yararlanmıştı. Bu yönüyle o, sanki kaleme aldığı usûl eserindeki teorileri ve usûl ile ilgili ortaya koyduğu kâideleri *el-Mebsût* eserinde fûrû' meselelere mükemmel bir şekilde tatbik etmiştir.

Meseleleri geniş bir şekilde inceleyen Serahsî fıkhî meselelerle ilgili varılan hükümlerin illetlerini izah ederken nassın doğrudan düzenlemediği bir konuda bazen herhangi bir delil zikretmeden hükmü doğrudan kâide veya dâbitlere dayandırmaktadır.

Bu dönemde kâidelerin hepsi tam olarak veciz ifadelerine kavuşmadıkları için Serahsî kâideleri her zaman aynı ifadelerle zikretmemiş, hatta aynı muhtevalı kâideleri tamamen farklı lafızlarla zikretmekte ve bazen de yaptığı istidlâller ve atıflardan zihninin arka planında bir kâidenin var olduğu ve hükmü onun üzerine bina ettiği anlaşılmaktadır.

el-Mebsût eserindeki bazı kâideler Serahsî'den tahminen elli sene önce yaşamış olan Debûsî'nin kaleme aldığı *Usûl* eserindeki kâide ve dâbitlerle mukayese edildiği zaman, Serahsî'de kâide ve dâbitlerin artık yavaş-yavaş formel hale geldiklerini, hatta kısmen artık veciz ifadelerini bulduklarını görmek mümkündür.

Çalışmamız sonucunda tesbit edebildiğimiz kadarıyla *el-Mebsût*'ta tekrarsız yer alan küllî kâideleri şu şekilde ifade edebiliriz:

İbâdât bölümünde 111, muâmelât bölümünde 278, ukûbât bölümünde ise 36 adet küllî kâide olmak üzere toplam 425 adet küllî kâide tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aktan, Hamza, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ani Yaklaşım", *EAÜİFD*, S. 16 (2001), s. 59-79.
- Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hukâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I-III, İstanbul 1330.
- Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Kayseri 2017.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1998.
- Aybakan, Bilal, "Muâmelât", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 318-319.
- Aydın, Ahmet, "Serahsî'nin Mebsût Adlı Eserinin Nikah ve Talak Bölümlerinde "Bölünme" Kavramı ve "Parça-Bütün" İlişkisi", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 20 Sayı: 65 (Kış 2016), s. 57-79.
- Bâhüseyin, Yakub b. Adilvehhâb, *el-Kavâidu'l-fıkhiyye el-mebâdi', el-mukavvimât, el-masâdir, ed-deliliyye, et-tatavvur*, Riyad 1998.
- Baktır, Mustafa, "Kâide", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 205-210.
- _____, *İslam Hukukunda Küllî Kaideler*, Erzurum 1998.
- Bardakoğlu, Ali, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 470-478.

- Bedir, Murteza, "Osman el-Bettî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 459-460.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul t.y.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Füsûl fi'l-usûl*, (nşr. 'Uceyl Câsim en-Neşemî), I-IV, İstanbul 1994/1414.
- Cezâirî, Ebû Abdîrrahman Abdulmecid Cum'a, *el-Kavâidu'l-fıkhiyyetu'l-mustahracetu min kitâbi İ'lâmil-Muvakkî'in*, Dâru-İbni'l-Kayyim 2000/1421.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-ta'rifât*, (nşr. Heyet), Beyrut 1983/1403.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, (giriş ve notlarla tercüme eden Prof. Dr. Ferhat Koca), Ankara 2009.
- _____, *Te'sîsu'n-nazar*, (nşr. Mustafa Muhammed el-Kebbânî), Beyrut t.y.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, Ankara 2015.
- _____, "Mubah", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 341-345.
- Ebû Yûsuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd b. Habbe el-Ensârî, *Kitâbu'l-harâc*, (nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Sa'd Hasan Muhammed), el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs t.y.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, İstanbul 2017.
- Gazzî, Muhammed Sıdkî b. Ahmed b. Muhammed Âlü Burnû Ebû'l-Hâris, *Mevsûatu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, I-XII, Beyrut 2003/1424.
- Gurbanov, Anar, "Serahsî'nin *Mebûsût* Adlı Eserinde İbadetlerle İlgili Bazı Fıkıhî Kâideler", *BDÜFİM*, No. 27, Temmuz 2017, s. 21-35.
- _____, *Serahsî'nin el-Mebûsût'unda Usûl ve Fûrû' Kâideleri*, (basılmamış doktora tezi MÜSBE), İstanbul 2018.
- Hamevî, Ahmed İbn Muhammed Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn el-Hüseynî, *Ğamzu uyûni'l-basâir fi şerhi'l-kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nazâir*, I-IV, Beyrut 1985/1405.
- Hamidullah, Muhammed, "Serahsî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 544-547.
- Hamza, Mahmud, *el-Ferâidü'l-behiyye fi'l-kavâidi ve'l-fevâidi'l-fıkhiyye*, Dimaşk 1986/1406.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-arab*, Beyrut t.y.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim, *el-Eşbâh ve'n-nezâir 'alâ mezhebi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız), Dimaşk 1983.
- İbn Sübkî, Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, (nşr. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvez), Beyrut 1991/1411.
- Rağîb İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfradât fi ğaribi'l-Kur'ân*, Beyrut 1998/1418.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris, *el-Furûk, envâru'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*, (nşr. Abdulhamîd Hindâvî), Beyrut 2003/1424.
- Kızılkaya, Necmettin, "Serahsî'nin el-Mebûsût İsimli Eserindeki Ceza Bahislerine Hâkim Olan Fıkıhî Kaideler", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 49, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2013, s. 155-170.
- _____, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, İstanbul 2013.
- Koca, Ferhat, "İbadet", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 240-247.
- Kurban, Yasin, *Kâsânî ve "Bedâ'î'us-Sanâ'i"sindeki Genel Hukuk Kuralları (Külli kaideler)*, (basılmamış doktora tezi AÜSBE), Erzurum 2009.

- Mâlik, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir, *el-Mudevvenetü'l-kubrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994/1415.
- Nacar, Tayip, *Cessâs'ın "el-Füsûl" Adlı Eserindeki Asılların Tespiti*, (basılmamış yüksek lisans tezi RTEÜSBE), Rize 2009.
- Nedvî, Ali Ahmed, *el-Kavâidu'l-fikhiyyetu mefhûmuhâ, neşetuhâ, tatavvuruhâ, dirâsetu müellefâtihâ, edilletuhâ, mehemmetuhâ, tatbikâtuhâ*, Dimaşk 1986.
- Özel, Ahmet, "Asıl", *DİA*, İstanbul 1991, III, 473.
- Özkan, Mehmet, "Hanefilerin İbadet Konularındaki İçtihatlarında Küllî Kaidelerin Etkisi", *BAÜİFD*, sayı: 2, Aralık 2016, s. 247-270.
- Pala, Ali İhsan, "Serahsî'nin İhtiyat Anlayışı", *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, DİB Yayınları, s. 341-345.
- _____, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, Ankara 2009.
- Said Kaya, Eyyüp, "el-Mebsût", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 214-216.
- Sedlân, Sâlih b. Gânim, *el-Kavâidu'l-fikhiyyetu'l-kubrâ ve mâ teferrağa anhâ*, Riyad 1997/1417.
- Senhürî, Abdurrazzâk Ahmed, *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi dirâsetun mukâranetun bi'l-fikhi'l-ğarbiyy*, I-VI, Beyrut 1998.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut 1993/1414.
- _____, (çev. Heyet), I-XXX, İstanbul 2008.
- _____, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, (nşr. eş-Şeriketü'ş-Şarkiyetü li'l-İ'lânât), 1971.
- Suyûtî, Celâlüddîn, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâ'id ve fûrû'î fikhiş-Şâfi'iyye*, Beyrut 1983/1403.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1999.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs, *el-Umm*, I-VIII, Beyrut 1990/1410.
- Şelebî, Muhammed Mustafa, *el-Medhal fi'l-fikhi'l-İslâmî ta'rîfuhû ve târihuhû ve mezâhibuhû nazariyyetu'l-mulkiyyeti ve'l-akd*, Beyrut 1985.
- Şen, Cemalettin, "Şemsüleimme es-Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eserinin Hacmi Üzerine", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2012, s. 23-41.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl*, (nşr. Mehmet Boynukalın), I-XII, Beyrut 1433/2012.
- Taftâzânî, Sadüddîn Mesûd b. Ömer, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*, (nşr. Muhammed Adnân Dervîş), I-II, Beyrut 1998/1419.
- Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara 2013.
- Yaman, Ahmet, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' Ya Da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", *Marife*, 2001/1, s. 49-75.
- Yavuz, Yunus Vehbi, *Hanefî Mezhebinde İctihad Felsefesi*, İstanbul 1993.
- Yıldırım, Sıddık, *İlk Hanefî Literatüründe Fıkıh Kaide ve Dabitaları: Zâhiru'r-Rivâye Örneği*, (basılmamış yüksek lisans tezi SÜSBE), Konya 2005.
- Zerkâ, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Dimaşk 2001/1422.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyu'l-âmm*, I-III, Dimaşk 1967.
- Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, (nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd), Beyrut 1982/1402.